

Рецензия за докторската дисертация на Кирил Илиев, докторант в ИБЦТ - БАН

от проф.д.и.н. Теодоричка Готовска-Хенце

Институт за исторически изследвания – БАН

Дисертационният труд на Кирил Илиев „България и неославянското движение на Балканите (1908-1913) е посветен на важен период в българската и балканската история. Темата е удачно избрана: неославизмът е многопластово и международно движение, което поради стеклите се обстоятелства от вътрешен и международен характер има кратковременен живот и не успява да реализира начертанията си, но при все това оставя своята диря в международните отношения. От съвременната литература на български, с изключение на монографичното изследване на Емилия Лазарова, което обаче не е на историк, има няколко студии и статии, посветени на отделни аспекти на движението. Затова считам дисертацията за смел опит на Илиев да се върне към първоизточниците, да разгледа различните външни и вътрешни аспекти, да очертае основните координати на противоречията между славянските народи. Разбира се, за да бъде този смел опит и успешен, от значение е било и научното ръководство на докторанта в лицето на може би най-компетентния по въпроса съвременен български историк.

Изложението от 310 с. е хармонично подредено в три глави, като централно място има втора глава, свързана със подготовката, проблемите и провеждането на Софийския събор. На отделни аспекти от дисертационния труд са посветени три статии, публикувани в престижни издания. Една от статиите прави сравнение между идеите на панславизма и на неославизма. При анализа на панславизма бих препоръчала да се включи и монографията на Тина Георгиева „Славянската идея в Русия“. В началото на ХХ в. връзката на неославизма с панславизма в Русия е по-скоро „поколенческа“ (както правилно отбелязва Илиев повечето от руските участници в движението не са радикално променили старите представи за доминацията на Русия над останалите славянски народи).

Дисертационният труд си поставя ясна изследователска цел – въздействието на идейното течение на неославизма върху славянските народи, като фокусът е върху Балканите. Считаю, че тя успешно е изпълнена. Включен е нов документален материал, прецизно са преразгледани и анализирани дискусиите в българското общество,

позициите на Сърбия, всички изводи са логично обосновани. Включването на изследвания на чешки автори щеше да допълни картината и да изясни, че „генетичната“ идейна връзка на неославизма е преди всичко със славянското сътрудничество в рамките на Хабсбургската империя от революционната 1848 г. Когато през 1906 г. чешкото художествено списание „Май“ провело анкета във връзка с предстоящия 100 годишен юбилей от Славянския конгрес от 1848 г. се оказало, че читателите проявили изключителен интерес към организирането на нов подобен форум. Конкретната идея за организирането му обаче дошла като частно предложение от одеския професор А.А. Борзенко, който отпуснал и не малка сума за тази цел, като в същото време лансирал идеята си в редица писма до славянските депутати във Виенския райхсрат от една страна, а от друга - до руския премиер-министър П.А. Столипин. В края на ноември 1907 г. 17 славянски депутати във Виенския райхсрат обсъдили предложението на Борзенко. Формиран бил Подготвителен организационен комитет за подготовка на форума. Макар че чехите в комитета били само двама, благодарение на Крамарж - както правилно отбелязва Илиев - неославизмът си остава преди всичко плод на чешките политически кръгове.

Падането на самодържавието и началото на конституционната ера дават надежди, че либералните руски среди ще приемат девиза на неославизма за свобода, равенство и братство на всички славянски нации като свои ръководни принципи. Подкрепата на конституционните кръгове из средите на умерената десница, центъра, на кадетите и на октябристите, на интелигенцията по време на първото посещение на централноевропейските депутати в Санкт Петербург през 1908 г. е очевидна: в създадената за целта местна организация за подготовка на бъдещия събор - „Комитет на обществените дейци“ участват представители на различни политически и идейни направления (Н.А. Хомяков, Ю.Н. Милютин, Н.Н.Лъвов и пр) По това време единствено крайно левите и крайно десните партии не проявяват интерес към инициативата.

Освен основната цел на посещението в руската столица – разговори за подготовката на всеславянския форум – Крамарж се отправя и с една допълнителна, чисто своя мисия – да посредничи за подобряване на положението на поляците в Русия. Флангманът на неославизма е наясно, че без изглаждането на конфликта между двата най-големи славянски народи, идеята на новото движение би била изпразнена от съдържание. Неослависткият лидер ходатайства пред официалните руски власти за смекчаване на позициите по отношение на поляците в империята. Въпреки, че не е враждебен по принцип към идеята за помирение, Столипин дава само смътни обещания. Крамарж установява и преки

контакти с полските представители в Думата, като успява да привлече за каузата на неославизма. Роман Дмовски – водач на полските национални демократи, който заявява желание за участие в предстоящия конгрес. Впоследствие обаче, невъзможността за решаването на конфликта естествено довежда и до отдръпването на поляците от движението. „Пробен камък“ на поредното движение за общославянско сътрудничество отново става отношението към Русия.

Всъщност – както правилно отбелязва Илиев – движението поляризира и руските обществени среди, което пък от своя страна дава отражение върху самото неославянско движение. В Дунавската монархия подкрепя за бъдещия форум изказват преди всичко партиите, които се стараят да се споразумеят с Виена. Но точно този афиширана от неославистите лоялност към сюзерени и граници предизвиква раздражение у про-сръбски ориентираните партии на южните славяни в монархията, но най неприяжен към идеята е официален Белград. Нищо чудно, че там на чешката покана за организиране на славянски събор реагират доста по-късно и с не особено изявен ентузиазъм.

Илиев представя добре българското участие на подготвителния събор в Прага през юли 1908, организиран в чест на 60-годишния юбилей на първия славянски конгрес от 1848 г. Домакините естествено преобладават сред участниците (депутати от Райхсрата и сейма, журналисти, културни дейци, представители на сдружния с промишлени, търговски, туристически и спортни цели). Дневният ред включва преди всичко въпроси на стопанското и културното сътрудничество, на туризма и на книжовния обмен. Решено е да се създадат организационни комитети в главните градове на славянските страни, които да работят по пет направления: културно, икономическо, туристическо, журналистическо и за развитие на соколското /гимнастическо/ движение. На пражкия събор Крамарж се утвърждава като главен идеолог на новославянското движение. Той при всяка възможност подчертава, че то не прилича по нищо на старото руско славянофилство, защото държи на равноправието на отделните славянски народи и предимно на културното и стопанско сътрудничество. Две от взетите решения – за създаване на Славянска банка и на единен книжен пазар – продължават да стоят на дневен ред и на следващите подготвителни срещи.

Определен принос на дисертационния труд е представяне на срещите в Санкт Петербург през 1909 г. на подготвителния комитет, обсъжданията и особено последствията от тези заседания за българо-сръбските отношения. Изследването хвърля нова светлина върху връзката на дейците на неослависткото движение и формирането на Балканския съюз. Този детайл е добре обоснован, бих допълнила само, че по въпроса има и доста

информация в австрийските архиви (вътрешното министерство във Виена получава информации още от времето на първата подготвителна среща, проведена в Прага през лятото на 1908 г.), която пък би осветлила централноевропейската перспектива. Вероятно в руските архиви също има подобни материали. Но и без тях, Илиев достатъчно добре аргументира и правилно анализира опитите на Романовата империя да монополизира новото славянско движение. След смъртта на главния водач на движението в Русия ген. Володомиров либералните обществени кръгове постепенно се оттеглят от движението. За сметка на това навлизат все повече представители на консервативните среди - сред дошлите на българския събор от 1910 г. преобладават „пребоядисани” панслависти.

Двата първи сериозни удара върху движението са оттеглянето на поляците, т.е. невъзможността да се реши полско-руския конфликт и Босненската криза. За самия Крамарж, след Босненската криза от 1908 г. дилемата „славянска солидарност - „австрийската лоялност” става все по-трудна за изпълнение. Засилват се и противоречията между отделни славянски народи. Софийският събор през 1910 г. все пак се провежда, но в непълен състав (освен поляците, представители не са изпратили и украинците и белорусите). Постигане на дисертанта е преодоляването на установеното клише и подлагането на внимателен анализ на аргументите на поддръжниците и на противниците на събора в българското общество. Що се отнася до домакините, както отбелязва Илиев амбицията на организаторите е да си създадат „имидж” пред Русия, че България има потенциала да бъде нейн основен съюзник на Балканите.

Софийският събор става възможен само ако националните противоречия са оставени пред вратата на заседателната зала – така и става. На опита на сръбски представители да протестират срещу анексията на Босна и политиката на Виена Крамарж категорично заявява, че ако подобни изказвания бъдат допуснати, чешката делегация ще напусне форума. (по-късно в спомените си Крамарж отбелязва, че на събора в София станало пределно ясно, че споровете вече явно не могат да бъдат решени). Софийският форум си остава неполитическо събитие, като основните заседания се водят в две секции- културна и икономическа. Трябва да се отбележи участието на видни фигури в българския културен и политически живот (В. Златарски, Л. Милетич, И.Е. Гешов, Ст. Данев). Илиев с основание отбелязва, че точно тези среди стават „ресурсната банка“, от която се рекрутират архитектите на Балканския съюз две години по-късно. В тази връзка приносен характер има и специалното изследване на IX конгрес на славянските журналисти. Добре обяснено е защо пропада и идеята за създаването на съвместна чешко-българо-сръбска телеграфна агенция.

На детайлен анализ отделна статия представя македонския въпрос в контекста на софийския събор. Верен и обоснован е изводът, че в центъра на събитието са културни, икономически и финансови проекти за славянско сътрудничество, като в същото време участниците „си затварят очите“ за националния проблем, при все че той ясно е заявен в мемоара на Македонските братства. Илиев правилно представя и причините за разногласията между двата лагера в българското общество – докато либералните кръгове (Генчо Славейков, Пейо Яворов, Кръстю Раковски) считат, че без разрешаването на националния въпрос не може да се пристъпи към славянско единение, то русофилските кръгове около С. Бобчев продължават утъпканата традиция на сътрудничество с дошлите на конгреса руски представители на десните партии. А точно тези десни партии не са се освободили от старото славянофилство, с което неославизма иска да скъса с лозунга си за свобода, братство и равенство между славянските народи. Разочарован от руската политика спрямо поляците, почетният председател на форума и флангман на движението д-р Карел Крамарж иносказателно напомня, че тези, които „подтискат други славянски народи, нямат право да се наричат славяни” – точно тази парола се харесва на домакините пък, защото се надяват да я използват срещу сръбската пропаганда в Македония.

Неославянското сътрудничество увлича различни обществени и професионални кръгове (журналисти, лекари, юристи, пчелари, представители на гимнастическите организации), като намира израз и в по-малки по мащаб инициативи: плаваща изложба, руска книжовна изложба в София, конгрес на славянските журналисти в Белград, „соколски” събор в Загреб, богословски форум във Велехрад и Прага. Задълбочават се научните контакти между отделните участници в движението и в учебното дело. При все, че голямата идея за всеславянска банка не се осъществява, в София е учредена руско-българска, а във Варшава – чешко-полска банка. С оглед на взаимното опознаване периодично се организират екскурзии. На второто най-голямо неославистко събитие след софийския събор – Деветия конгрес на славянските журналисти в София - Илиев посвещава отделна статия. Освен нови, неизвестни досега детайли около събитието, особено приносно считам изясняването на важността на въпроса за ролята на периодичния печат и въобще на печатното слово, особено сред славяните в Австро-Унгария.

Планираният за 1912 г. в Белград следващ събор обаче не се състоява поради избухването на Балканската война. Финалните акорди на движението се чуват с избухването на Втората Балканска война. Особено приносно е заключението на Илиев, че крахът на движението не е в

резултат на избухването на война между бившите съюзници на Балканите, а се явава логичен резултат на неразрешени, дълго подтискани конфликти. Интересно е да се отбележи, че и след 1913 г. Крамарж не се отказва от идеята за славянското сътрудничество (в едно писмо от 28.07.1913 до председателя на Чешкославянския съюз успокоява словаците да не се отчайват че „тези долу са се сбили” (Междусъюзническата война) – от това нямало да погине славянството). В самото навечерие на Първата световна война през май 1914 Карел Великанович (както обичат да го наричат в Русия) изработва меморандум, в който начертава контурите на бъдеща всеславянска държава под скиптър на руския цар, който достига до руското външно министерство. Интересно е да се отбележи, че в състава на тази всеславянска държава е включена и воювалата със Сърбия България, с т.нар. „безспорна зона” в Македония.

Научният стил на дисертационния труд на Илиев е с прицизна терминология и е написан на културен език. Не съм забелязала случаи на плагиатство. Със всичките си научни качества дисертацията има приносен характер и представлява по-висш етап при разработката на едно многопластово и противоречиво явление, каквото е предвоенният неославизъм. Всичко това ми дава достатъчно основание да гласува с „да” и да предложи на уважаемото жури да удостои кандидата с научно-образователната степен „д-р”.

Подпис: